

MOSKOVA ANTLAŞMASINA GİDEN YOL: MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ TBMM BOLŞEVİK İLİŞKİLERİ

İhsan ÇOLAK*

Tarihe "Ekim Devrimi" diye kaydedilen Bolşeviklerin iktidarı ele geçişi, eski Rus takvimine göre 25 Ekim 1917'yi göstermektedir. Yeni takvime göre 7 Kasım gününe isabet eden olay¹, Osmanlı ve sonraki Türk Devleti'nin kuzey politikasında önemli değişikliklere sebep olmuştur.

Emperyalist Batı ülkelerine karşı aynı kaderi paylaşan iki tarafın, Rusya ve Anadolu hareketinin daha önce var olan tarihi düşmanlıkların gözardı edilmesi ve birbirlerine yumuşak tavır takınmaları, birbirlerinden yararlanma yollarını araştırmaları gerekmektedir. Bu sebeptendir ki, ilişkilerin sıklaşması ve ideolojik yakınlaşma görüntüsü verilmesi bu döneme rastlamaktadır.

Mondros bırakışmasından sonra Moskova ile İstanbul Hükümeti arasındaki resmi ilişkiler kesilmiştir. İlişkiler ancak Ankara Hükümetinin kurulması ile başlamıştır. Ara dönemde ilişki kurma çabalarına rastlanmakta ise de bu döneme ait belgelerin bulunmayışı ilişkilerin düzeyinin belirlenmesinde zorluklar yaratmaktadır.

Osmanlı ordusunun bir subayı olarak Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle ilişki kurulması yönündeki ilk düşüncelerine, Kazım Karabekir'e çektiği bu yöndeki bir telgraf metninde rastlamaktayız. Bolşeviklerle yapılacak bir anlaşma ile Anadolu kuvvetlerinin bunlardan yardım alabileceği üzerinde duran Mustafa Kemal, ayrıca Bolşevik propagandası ve Ermenilere karşı takınılacak tavır hususunda çekincelerini de dile getirmektedir.² Şüphesiz ki, bu yaklaşımlar yeni başlayan bir hareketin stratejisi sa-

* İhsan Çolak, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Öğrencisi

¹ Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), s. 1

² Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'ya 23 Haziran 1919 tarihli Amasya telgrafı. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969), s. 56-57

yılamaz ancak burada başlayan fikirler, zamanla, yeni hareketin olgunlaşması ile kendilerini göstereceklerdir.

Bu dönemde Bolşeviklerle ilişki kurma girişimlerinde İstanbul'daki İttihat ve Terakki Örgütü'nün yeraltı teşkilatı diye anılan "Karakol Cemiyeti"nin rolü büyüktür. Dönemin Dağıstan Bolşevik Partisi'nin bir raporunda şöyle denilmektedir. "Karakol adındaki Türk devrimci komitesi... Dağıstan'a Türk subayları göndermektedir... Cemiyetin Türk subayları, doğuda İngiltere'nin nüfuzunu yıkmak istediklerinden, Dağıstan'a İngiltere ile mücadele aracı gözü ile bakmaktadır ve İngiltere'nin baş düşmanının Sovyet Rusya olduğunu iyice bildiklerinden, Bolşeviklerle el ele verip, anlaşarak çalışmaktadırlar."³ Karakol'un lideri Kara Vasıf Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal ve ekibiyle birlikte çalıştığına dair bir söz vermiş olmakla birlikte bağımsız çalışmalarına da devam etmekteydi.⁴ Bu gelişmeler, daha sonra da devam edecek olan İttihat ve Terakki Örgütü ile Mustafa Kemal arasındaki problemlili ilişkilerin bir örneğini teşkil etmektedir.

Kara Vasıf Bey, Karakol Cemiyeti adına 1919 ekim-kasım aylarında Bolşevik hükümetinin temsilcisi Albay İlyaçef ile İstanbul'da görüşmelerde bulunmuştu.⁵ Daha sonra Karakol cemiyetini temsilen Bakü'de bulunan Baha Sait Bey, Uşak kongresi delegesi sıfatıyla⁶ Rusya Bolşevik Partisi Kafkas bölge Komitesi ile bir antlaşma imzalar, ancak bu antlaşmayı tarafların merkezleri tanımayacaktır. Bu antlaşma, Karakol cemiyetinin Millî Mücadele'de söz sahibi olma ve kontrolü ele geçirme çabalarının bir ürünü olarak görülmektedir.⁷

³ Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri*, (İstanbul: Gözlem Yayınları. 1979), s. 112

⁴ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (İstanbul:Pınar Yayınevi. 1962), s. 346 Ayrıca Bkz. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, (İstanbul: Sabah Yayınları. 1994), s. 427

⁵ Gürün, s. 27 Ayrıca, Ali Fuat Cebesoy görüşülen kişinin Shalva Eliava olduğunu söylemektedir. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*. (İstanbul: Vatan Neşriyatı. 1955). s. 60. Ancak Yerasimos görüşülen kişinin Shalva Eliava olmadığından bahseder. Ona göre Görüşülen kişi Albay İlyaçef olmalıdır. Bkz. Yerasimos, s. 113

⁶ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, Cilt.2 Belge No: 635 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1995), s. 5 "Baha Sait, 'Karakol Cemiyeti' temsilcisi olduğunu gösteren itimatnamesini sunduktan sonra kendisini Mustafa Kemal yönetimindeki Uşak Kongresi yürütme kurulu temsilcisi olarak da gösterir. Böylece Kafkas bölgesi komitesi tüm Anadolu hareketi ile anlaştığını sanmaktadır." Yerasimos, s. 114

⁷ Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, (İstanbul: Bağlam Yayınları. 1995), s. 171

Anadolu hareketi, Kızılordu'nun ilerlemesi ve bu arada İngilizlerin Türkleri Kafkas seddinin bir parçası haline getirme çabalarının arasında kalmıştır. Kafkas seddi İngilizlerin, Kafkasya'da bir tampon bölge oluşturup Türk ve Kafkas güçlerini Ruslara karşı birleştirmek, özellikle Ermenistan'ı güçlendirerek Rusların Kafkasya'ya inmelerini engellemek düşüncelerinden oluşmaktaydı. Bölgeden gönderdiği 22 Ocak tarihli raporunda Kazım Karabekir ikili oynama tavsiyesinde bulunur.⁸ Mustafa Kemal'in bunun karşısında 5 Şubat tarihli durum değerlendirmesinde farklı düşünceleri vardır. İngilizlerin Kafkas seddi projesini Türklerin kesin yokedilme stratejisi olarak tanımladıktan sonra, alınacak önlemleri şu şekilde sıralar:⁹

Doğu cephesinde resmi veya resmi olmayan seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak güçleri yığmaya başlamak, yeni Kafkas hükümetleriyle ve özellikle Azerbaycan ve Dağıstan gibi İslam hükümetleriyle acele olarak ilişki kurarak itilaf planına karşı kararlarını ve durumlarını anlamak, Kafkas milletleri bize set olmaya karar verdikleri halde saldırı hareketimizi birleştirmek için Bolşeviklerle anlaşmak ve içten millî örgütlenmeyi son derecede genişletmek ve güçlendirmek, silah, cephane ve malzememizi vermemek için silah kullanmaktır. En önemli görev ise İtilafın zaman kazanmasına meydan vermemek ve onun maskesini atıp memleketin tüm direniş unsurlarını birleştirecek bir neden yaratmaya zorlamaktır.

Mustafa Kemal'in açık tavrı karşısında farklı görüşler vardır. Bunlardan birincisi yukarıda bahsettiğimiz Kazım Karabekir'in tarafsızlık görüşüdür. Diğer bir görüş te Fevzi Paşa ve İstanbul'daki diğer paşalarıdır. Bunlar İngilizlerle anlaşarak ve Osmanlı ülkesinin bağımsızlığını onaylatmak şartı ile Kafkas Seddi konusunda yardım edilebileceğini söylemektedirler.¹⁰ Mustafa Kemal'in ısrarlı tutumu ile karşılaşan Karabekir Paşa İngilizlerin bölgedeki temsilcisi Yarbay Rawlinson'la görüşür.¹¹ İngilizlerin bu seddi kurmak için asker gönderemeyeceklerini, bu yüzden Türklerle anlaşmak

⁸ Karabekir, s. 427-428

⁹ Harp Tarihi Vesikalari Dergisi'nden aktaran. Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, Cilt.1 Belge No: 565. s. 416-417

¹⁰ Yerasimos, s. 120 (Harp Tarihi vesikalari dergisi belge no 389)

¹¹ Yarbay Rawlinson bu sırada Erzurumda bulunmaktadır ve bu bölgedeki silahları toplamakla görevlidir. Yerasimos, s. 119

istediklerini anlayan Kazım Karabekir ortada İngiliz askerleri yokken Kafkas seddinin nereden çıktığının bildirilmesini ister¹² ve durum bu noktada bırakılır.

Mustafa Kemal bu arada Karakol cemiyetinin hareketlerini kontrol altına alma gayreti içine girmiştir. Kara Vasıf Bey, Baha Sait Bey'in yaptığı antlaşma metnini onaylanmak üzere Ankara'ya bir mektupla iletince, Vasıf Bey'e ve Kazım Karabekir vasıtasıyla Bakü'deki Halil Paşa'ya Baha Sait Bey'in Anadolu'yu temsil etmediğini bildirir.¹³ Bu arada artık Bolşeviklerle Anadolu hareketinin ilişki içine girmesi gerektiğini, ve bunun için gönderdiği 11 Mart 1920 tarihli telgrafında, Karabekir'den bir heyet hazırlamasını ister.¹⁴

Bu arada Kızılordu ilerlemektedir. Kafkas seddi projesi de tutmamıştır. Karabekir, Batum ve çevresinde Bolşevikliği teşvik ederek bölgedeki yerel güçlerden yararlanılabileceği düşüncesini Mustafa Kemal'e iletir. Mustafa Kemal'den "Bolşeviklik kurulması yolundaki görüşünüze bütünüyle katılırız" cevabını alır.¹⁵ Fırsatı değerlendirmek isteyen "Trabzon'daki 3. fırka kumandanı Rüştü Bey, 21 Mart'ta Karabekir'e Bolşeviklik kisvesi altında Ermenistan'a bir hareket yapılmasını böylece güneye inen Kızılordu ile birleşilebileceğini bildirir."¹⁶ Karabekir, uygun bir zamanın beklenmesini belirttikten sonra Mustafa Kemal'e telgraf çekerek, Elviye-i Selase'yi işgal edeceğini bildirir.¹⁷ Kazım Karabekir'e beklediği izin gelmez. Vaki Mustafa Kemal'den bu yönde bir telgraf gelir ancak hareket emri değil hazırlık bildirisi dir.¹⁸ Ayrıca Karabekir'in verdiği bu kararın ne kadar isabetli olduğunu bildirmektedir. Mustafa Kemal ile diğer paşaların arasındaki görüş ayrılıklarından kaynaklanan ikilik hareketin sonuç vermemesine neden olur. İtilaftan umudunu kesmeyen, bu yüzden Bolşeviklere yaklaşmak istemeyen grubun engellemeleri sonucu beklenen hareket yapılamaz.¹⁹

¹² Yerasimos, s. 121

¹³ Onar, Cilt.2 Belge No: 792. s. 98-99

¹⁴ Karabekir, s. 490

¹⁵ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nden aktaran, Onar, Cilt.2 Belge No: 684. s.34

¹⁶ Yerasimos, s. 124

¹⁷ Yerasimos, s. 124

¹⁸ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nden aktaran, Onar, Cilt.2 Belge No: 754. s. 77

¹⁹ Onar, Cilt.2 Belge No: 754. s. 126

TBMM ve Resmi İlişkilerin Başlaması

Mustafa Kemal resmi temsilcilerin gönderilmesi için Meclisin açılmasını beklemektedir. Mustafa Kemal 24 Nisan 1920'de Meclis açılışı münasebetiyle gizli celsede verdiği "Ahvali dahiliye hakkında beyanatı"nda TBMM'nin iç ve dış politika ilkeleri ve hedeflerini açıklar. Ona göre, Bolşeviklikten korkan Avrupa'nın endişelerini de göz önünde bulundurarak, ülke şartlarının dikkate alınması ve TBMM'nin kendi noktai nazarının baki kalması şartı ile, Bolşeviklerden istifade edilebilir. Bu konudaki temaslara başlandığından da bahseder.²⁰

Bolşevik Rusya'yla bir hükümet olarak temas kurabilmek için ilk resmi görüşme hazırlıkları meclisin açılışı ile başlamıştır. Kazım Karabekir'in hazırladığı teklifler metni esas alınarak, Mustafa Kemal tarafından yeni bir metin hazırlanır ve Karabekir'e tellenir.²¹ Hazırlanan metne Karabekir tarafından "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Hükümetine Birinci Teklifnamesidir." başlığı konur. Karabekir teklifnameyi, bir kurye ile Bakü'de bulunan Halil Paşa'ya ulaştırmak ve onların vasıtası ile de Moskova'ya göndermek niyetindedir. Ancak bu arada Kızılordu'nun Azerbaycan'a girmesi ile İngilizlerin Batum yolunu kapatmaları sonucu mektup Bakü'ye ulaşamaz. Bunun üzerine başka bir kurye Trabzon'dan motorla Novorosisk'e geçer ve bu yoldan Moskova'ya mektubu ulaştırır.²² Mayıs ayının 20'sine doğru Dışişleri Komiseri Çiçerin'e ulaştırılan teklifnamede; Emperyalistlere karşı Bolşeviklerle beraber çalışma teklifi, Bolşevik kuvvetlerin Gürcistan'a askeri hareket yapması halinde Türk kuvvetlerinin Gürcistan'ın Bolşevik olması yolunda gayret sarfedeceği, Ermeni hükümeti üzerine askeri hareket icra edebileceği belirtilmekte ve Azerbaycan Hükümetine Bolşevik esaslarını kabul ettirme taahhüt edilmekte, buna karşılık da para erzak ve cephane hususunda yardım talep edilmektedir.²³

Metinde Kazım Karabekir'in Ermenistan'ı işgal konusundaki ısrarlı tutumunun yansımaları görülmektedir. Bunun karşısında Ankara'nın suskun kaldığını daha önce belirtmiştik. Mustafa Kemal'den Karabekir'e gelen 6

---

²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt.1 İçtima.1. 24. 04.1336[1920] (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1985), s. 4-5

²¹ Karabekir, s. 626

²² Gürün, s. 34

²³ Karabekir. s. 626

Mayıs tarihli telgrafta durum açıklığa kavuşur. Genel siyasi durum, Ermenilerle ve Bolşeviklerle ilişkiler hususlar Heyet-i Vekile'de görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Barış Konferansının (Sevr Barış Konferansı)²⁴ alacağı karar açıklık kazanmadan, Bolşeviklerle işbirliği koşulları belirmeden ve yapacakları yardımlar açıklanmadan bir anlaşma yapmak sakıncalı görülmüştür. Ermeniler üzerine yeni bir hareket yapılması, yeni bir soykırım olarak algılanacağından, Bütün Hristiyan dünyasını Türklerin karşısına geçirecek, özellikle Amerikan kamuoyunu aleyhe çevirecek ve İngiltere'nin uygulamaya çalıştığı yaptırımlara yardımlarını sağlayabilecektir. Bunun yerine bölgesel güçlerin desteklenerek bu saldırının yapılmasının sağlanması daha uygun olacağı yönünde karar çıkmıştır.²⁵ Kazım Karabekir bu konuda ısrarına devam eder. Ona göre Ermeniler Bolşevikliği ilan ederlerse bu zırh arkasında daha da güçlenecekler ve Anadolu'ya tecavüze başlayacaklardır.²⁶ Bütün bu ısrarları karşısında kararı kesin olan Ankara'dan bir cevap almaz.²⁷

Meclis hükümetinin oluşumu ile toplanan ilk bakanlar kurulunda Dışişleri bakanı ve İktisat bakanı seçilen²⁸ Bekir Sami Bey'le Yusuf Kemal Bey'lerin Moskova'ya gitmelerine karar verilir.²⁹ Rusya'ya gidecek heyete 8 Mayıs tarihinde bir talimat verilir. Bu talimat, Rusya'nın, Türkiye'nin köleliğe düşmesini kendi çıkarlarına aykırı görüyorsa, yardım etmesi gerekeceği, Türkiye'nin şimdiki millî sınırları içinde bağımsızlık arzusunda olduğundan bu konuda Rusya ile kader birliği etme isteği, Boğazların savunmasının Karadeniz ülkeleri ile müşterek yapılabileceği ve Türkiye'nin arzusu ile Rusya ile birlikte Çanakkale Boğazının savunmasının yapılmasının uygun olacağı, yapılacak yardımların ve ilişkilerin güvenliği açısından, Rusya ile aramızdaki ulaştırmanın engelsiz ve güvenilir olması gerektiği maddelerinden oluşmaktadır.³⁰ Bu talimatta, Misak-ı Milli'den bahsedilmeyip şimdiki millî sınırlar denmesi ve Boğazların birlikte savunulması teklifi dikkat çekmektedir.³¹

²⁴ Sevr Barış Konferansı 20 Ağustos 1920 de toplanacaktır.

²⁵ Karabekir, s. 663

²⁶ Karabekir, s. 670

²⁷ Karabekir, s. 683-684

²⁸ Onar, Belge no: 855. s. 129

²⁹ Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, (İstanbul: Bahar Matbaası. 1967), s. 145-146

³⁰ Karabekir, s. 708

³¹ Yerasimos, s. 150

25 Mayıs tarihinde Ankara heyeti Erzurum'a varır. Yolların Ermeniler tarafından kapatılması dolayısı ile heyet yoluna devam edemez. Bunun için Karabekir, Ankara'dan Sarıkamış'ı işgal etmesi için izin vermesini ister. 1 Haziranda gelen cevap yine öncekilerle aynı yöndedir. Bolşeviklerle bir antlaşma imzalamadan ve bu hareketin Bolşeviklerce nasıl görüleceği bilinmeden harekete geçmenin sakıncalarını anlatan Bakanlar Kurulu kararı tel-lenir.³² Karabekir'in Soğanlı dağlarının işgali yönündeki talebi ise uygun bulunur.³³

Bu arada, daha önce bahsedilen teklifnameye cevap 4 Haziran tarihinde aynı kurye ile yola çıkar ve 14 Haziran'da Türkiye'ye varır. Çiçerin'in cevabi mektubunda, açık olarak Ermeni sorunundan söz etmez. Ancak, önce de bahsi geçen Kafkasya'ya sığınmış olan Anadolu Ermenilerinin yerleştirilmeleri için Van ve Bitlis vilayetlerinin verilmesi düşüncesinin yansımaları vardır. Mektupta bahsi geçen dördüncü maddede³⁴ "...Türkiye Ermenistan'ının, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum bölgesinin Doğu Trakya'nın ve bütün Türk Arap halklarının karma olarak yaşadıkları devlet topraklarına, kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakkının tanınması, Sovyet hükümeti olarak, mültecilerin ve istekleri dışındaki sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalan tüm göçmenlerin de bu bölgelerde serbestçe yapılacak bir referanduma katılabilmeleri için, bunların yerlerine getirilmesini doğal sayıyoruz..." ifadeleri, bu zihni arka plânı yansıtmaktadır. Dikkat çeken bir nokta da, Çiçerin'in mektubuna, "...yeni Türk Hükümeti'nin dış politikasının temel ilkelerini Rus Sovyet Hükümeti, büyük bir memnuniyetle öğrenmiş bulunmaktadır...." diyerek başlamasıdır. Ancak Mustafa Kemal'in gönderdiği ilk mektupta bu konuda bir açıklama yoktur.

Mustafa Kemal, Çiçerin'in bu mektubuna 20 Haziran tarihinde cevabi mektubunu yazar. Cevapta Rusya'nın Ermenistan ile Ankara arasında arabuluculuk yapma isteğinin memnuniyetle karşılandığı, içinde Türklerle beraber başka toplumların da bulunduğu yerlerde referandum yapılması kararı karşısında işgal altındaki Elviye'i Selase'ye yapılacak olan hareketin ertelendiğinden söz edilmektedir.³⁵

³² Onar, Belge no: 874. s. 146-148

³³ Onar, Belge no: 875. s. 149

³⁴ Atatürk'ün Millî Dış Politikası, Cilt. I. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1991). s. 157

³⁵ Atatürk'ün Millî Dış Politikası. s. 165

İttihatçılar Moskova'da

Heyet, 11 Mayıs 1920 günü Ankara'dan yola çıkıp, 19 Temmuz günü Moskova'ya varmıştır. Ancak; heyetin Moskova'ya varmasından önce, İttihat Terakki ileri gelenleri ve Dr. Fuat Sabit Bey'ler Moskova'ya gelip temaslara başlamışlardır.³⁶ Halil Paşa ve Fuat Sabit 16 Mayıs'ta, Enver Paşa, Cemal Paşa ve Dr. Bahaddin Şakir Bey'ler de 27 Mayıs tarihinde Moskova'ya gelirler. Ayrıca bu tarihte Mustafa Suphi ve arkadaşları Türkistan'dan Baküye geçerler.

Burada Halil Paşa'nın ikili bir rolü sözkonusudur. Ankara'nın temsilcisi olması itibari ile Ankara ile haberleşmektedir.³⁷ Ayrıca Moskova'da bulunan İttihatçı önderlerle bir arada görüşmeleri yürütmektedir. Görüşmelerin İttihatçı ağırlığı konularından belli olmaktadır. 3 Haziran'da, Rusya dışişleri doğu işleri müdürü Voznesenski ile yapılan görüşmede Cemal Paşa ve Bahaddin Şakir de bulunmuş, doğu devrimi projesi ile Halil Paşa'nın İran Başkumandanlığı karara bağlanmıştır.³⁸ Görüşmede Ermeni sorununun konuşulduğu ve Batı kamuoyunu yatıştırmak için bazı fedakârlıklar yapılması gerektiği üzerinde durulur.³⁹

Görüşmelerin sonunda, Ankara'ya gidecek ilk yardım kafilesi ile birlikte Moskova'nın Ankara temsilcisinin 16 Haziran'da yola çıkması kararlaştırılır. Bu arada hazırlanan heyetin yola çıkmasının ertelenmesi sözkonusu olur. Ankara'nın Fransızlarla imzaladığı 30 Mayıs tarihli bırakışma⁴⁰, Moskova'da tedirginlikle karşılanır. Bunun yanısıra Gence'de Kızılordu'ya karşı ayaklanan Nuri Paşa ve diğer Türk subaylarının varlığı Rusların Ankara hükümeti ile ilgili kuşkularını arttırmaktadır. Halil Paşa bütün bu kuşkuların giderilmesi için Çiçerin'le görüşür.⁴¹ İngilizler bu durumdan istifade ederek Azerbaycan'da Türklerle İngilizlerin Bolşevikler aleyhine ittifak edecekleri yönünde bir propaganda başlatmışlardır. Bu konu ile ilgili Karabekir'den

³⁶ Gürün, s. 35

³⁷ Karabekir, s. 749, Ayrıca; TBMM Gizli Celse Zabıtları. Cilt.1 İçtima.1. 16. 10. 1336 (1920). s. 159

³⁸ Yerasimos, s. 154

³⁹ Yerasimos, s. 154

⁴⁰ J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record. 1914-1956 c.2** (New York: 1971). s. 97

⁴¹ Karabekir, s. 784-787

Ankara'ya çekilen telgraf karşısında Bakanlar kurulu hemen toplanarak bir tekzip metni yayınladı.⁴²

Moskova, Halil Paşa ve ekibiyle görüşürken aynı zamanda Ermenistan ile de görüşmelerini sürdürmektedir. Bu görüşmenin sonunda Moskova'nın Ermenistan ile Ankara arasında Doğu Anadolu hususunda arabuluculuk yapması kararlaştırılır.⁴³ Ardından yardım heyeti yola çıkar. Yardım heyetinde 500 kilo altın ve Çiçerin'den Mustafa Kemal'e yazılmış bir mektup vardır.⁴⁴

TBMM Heyeti'nin Moskova'ya Varışı ve Moskova Görüşmeleri

Türk Heyeti Moskova'ya uzun bir çabadan sonra ulaşır. Daha sonra 16-17 Ekim tarihinde TBMM'nde Yusuf Kemal Bey'in, Moskova'da yaptığı faaliyetler hakkında iki gün süren konuşmada anlatılanlar görüşmeyi özetlemektedir.⁴⁵

Hareketinden yetmişbirinci günü heyet Moskova'ya varır. Petersburg'da Üçüncü Enternasyonal toplantısı olduğu için heyeti karşılamaya kimse gelmez. Hariciye Komiserliğinden bir görevli bunları bir saat sonra almaya gelir. Üç gün sonra da Hariciye Komiseri ile komiserlik müsteşarı ile görüşme kararı alınır. Çiçerin konuşmaya başlayınca ilk sözü, daha önce Halil Paşa ile bir antlaşma akdettiklerini hatırlatmak ve bu hususların Halil Paşa tarafından Ankara Hükümeti'ne anlatılacağını bildirmek olmuştur. İkinci olarak da Fransızlarla yapılan mütarekenin keyfiyeti hakkında bilgi istemiştir. Ardından kendilerinin İngilizlerle yapılan görüşmeleri hakkında kısa bir bilgi vermiştir. Çiçerin'le yapılan bu kısa görüşmenin ardından yardımcısı Karahan ile müzakerelere geçilmiştir.

Karahan ile yapılan müzakerelerde ilk konu Rusya ile Anadolu arasında bir yol açılması meselesi olmuştur. Ancak bu görüşmeden somut bir sonuç alınmaz. Takibeden günlerde heyet beklemesine rağmen bir görüşme olmaz. Ardından heyet Çiçerin'le yine bir görüşme talebinde bulunur.

Müzakereler için Sabanın başkanlığında Rus heyeti kurulur. 13 Ağus-

⁴² T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı**, Katalog no: 16684. 19/06/1920

⁴³ Yerasimos, s. 160

⁴⁴ Yerasimos, s. 160

⁴⁵ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**. Cilt.1 İçtima.1. 16-17. 10. 1336(1920). s. 158-187

tos'ta resmi görüşmeler başlar. Ancak müzakereler çok temel konulardan başlatılır. Rus heyetinin sorduğu ilk soru, Ankara hükümetinin bir devleti temsil edip etmediğidir. Türk Heyeti bu soruya, daha önce Çiçerin'in bir mektupla Türk hükümetini tanıdığı ve oraya bir elçi dahi tayin ettiği cevabını verir.

Müzakerelerin bundan sonra ortaya çıkan önemli sorunu yapılacak muahedenin nasıl yapılacağıdır. Türk heyeti bir ittifak muahedesi yapmak için tam yetkili olduklarını açıklamış, ancak karşılığında, ittifak muahedesinin yapılamayacağı cevabını almışlardır. İttifak muahedesi için tarafların eşit şartlara sahip olmaları gerekmektedir. Rusların verdiklerine karşılık Türk tarafının ne vereceği sorulmuştur. Karşılığında birşey alamayacaklarını anlayınca antlaşmanın bir himaye antlaşması olabileceğini söylemişler, bundan sonra bir dostluk antlaşması yapma hususunda karara varmışlardır. Antlaşmanın sekiz maddelik ilk bölümü parafe edilir. Bu antlaşmaya göre; Rusya Cumhuriyeti TBMM'nin tasdik ve kabul etmediği hiçbir uluslararası antlaşmayı tanımamayı kabul edecektir. Bundan önce yapılan antlaşmaların feshi kararlaştırılır. (Rusyanın aleyhine olan Brest-Litovsk antlaşması kastedilmektedir.) İki ülke arasındaki nakliye vasıtalarının işletilmesi ve yolların güvenliğinin sağlanması kararlaştırılmıştır. Bunlardan başka, Boğazlar, karşılıklı ülkelerde kalan tebaaların tabi olacağı hukuk sistemi ve bu antlaşmanın devamı niteliğindeki iktisadi, mali ve diğer antlaşmaların yapılması ve ilişkilerin sıklaşması için konsolosluk ve elçiliklerin kurulması kararlaştırılmıştır.⁴⁶

İlişkilerin kopması ise aynı anda Ermenilerle müzakerelerde bulunan Rus heyetinin aldığı kararların öğrenilmesi ile olmuştur.⁴⁷ Türk heyeti, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yolun açılması için ısrar eder. Yapılan görüşmede Çiçerin'in "Ermenilerle yapılan muahede gereği Türkiye ve Azerbaycan arasındaki Çulha hattını Ermenilere bıraktık" demesi üzerine ilişkiler iyice gerginleşir. Türk heyeti müzakereleri bırakma tehdidinde bulunur.

29 Ağustos tarihinde durum bir raporla Ankara'ya bildirilir.⁴⁸ Ankara'da toplanan bakanlar kurulu bir mütalâa kararı yayınlar ve durumu protesto eder.⁴⁹ Bir adım daha ileri giderek Vrangel orduları ile yardımlaşabilecekleri

⁴⁶ Tengirşenk, s. 162-163

⁴⁷ Yerasimos, s. 169 Bu anlaşma 10 Ağustosta imzalanmıştır.

⁴⁸ Saime Yüceer, *Millî Mücadele Yıllarında Ankara Moskova İlişkileri*, (Bursa: Ekin Yayınları. 1997), s. 108

⁴⁹ T.C. Başbakanlık Arşivi, *Bakanlar Kurulu Kararı*, Katalog no: 16687. 02/09/1920

tehdidinde bulunur.⁵⁰ Moskova'daki heyet bu arada Çiçerin ve Lenin'le görüşme çabası içindedir. Lenin, yapılan görüşmede durumun düzeltileceğine ilişkin söz verir.⁵¹ Fakat Çiçerin, Türkler ve Ermenistan arasında ortaya çıkan sorunun hallinde isteksiz davranmaktadır.⁵² Türk heyetinin, Kafkasya'da Türk Rus irtibatının sağlanması ve Anadolu'ya silah sevkiyatının rahat yapılabilmesi için gerekli olan Şahtahtı yolunun açılması ısrarı üzerine Çiçerin, birkaç gün içinde cevap verebileceğini söyleyip görüşmeyi bırakmıştır. 27 Ağustos gecesi Bekir Sami Bey ile Çiçerinin gece boyunca yaptığı görüşme sonucu müzakerelerin durdurulması kararı alınmıştır. Rus tarafının resmi görüşmede ve resmi ağızlarından yaptığı Ermenilere Anadolu'dan toprak verilmesi (Van ve Bitlis vilayetleri) talebi de görüşmelerin durdurulmasına sebep teşkil etmektedir.⁵³ Rus belgelerinde ise, yapılan görüşmenin olumlu bir hava içinde geçtiği belirtilmektedir. Nahçıvan yolunun gerekirse kuvvet yolu ile açık tutulacağı, Sarıkamış ve Şahtahtı'nın Türklerin elinde kalması ve silah ve para yardımı hususlarında anlaşmaya varıldığından bahsedilir.⁵⁴

Ankara daha önce Ermenilere toprak verilmesi talebini bilmekteydi. Halil Paşa ile yapılan görüşmede de gündeme gelen bu talebin Ankara'nın resmi elçilerine de yapılması ve Sovyetlerin kesin kararını belirtmesi karşısında TBMM'nin tepkisi sert olur. 2 Eylül tarihli Bakanlar kurulu raporunda bundan sonraki Rusya hakkındaki düşünceler ve uygulanacak siyaset aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

Beklenen yardımı yapmaktan aciz olan Bolşevikler, Batılılarla bir antlaşma yapana kadar doğu İslam halklarını oyalama amacındadırlar. Bu arada da Türkiye'nin Batı ile bağımsız olarak bir ilişki içine girmesine engel olmak için de Türkiye içinde Bolşevikliği yayma amacını gütmektedirler. Bu olan bitenlerden Türk devletinin Bolşeviklere karşı yapacakları açıklık kazanmaktadır. Türk sınırlarından girecek olan komünist tahriklerine karşı dikkatli olmak ve bu aleti ılımlı olarak hükümetin elinde bulunacak bir yapı ile muhafaza etmek ve Bolşevikliğin ordu içine girmesine mani olmaktır. Bolşeviklere de Türk hükümetinin, Türk ve İslam toplumlarını etkileme gücüne

⁵⁰ T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı**, Katalog no: 16687. 02/09/1920

⁵¹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**. Cilt.1 İçtima.1. 16-17. 10. 1336(1920). s. 166

⁵² **TBMM Gizli Celse Zabıtları**. Cilt.1 İçtima.1. 16-17. 10. 1336(1920). s. 166

⁵³ Tengirşenk, s. 165

⁵⁴ Yerasimos. s. 171

sahip olduğu hissettirilmelidir.

Bunlardan başka olarak, Azerbaycan ile irtibatın sağlanması amacıyla Ermeniler aleyhine bir emrivaki oluşturmak için Moskova'nın onayına bağlı kalmadan ilk fırsattan yararlanmak gerekir. Son olarak da Ruslardan büyük şeyler isteyip beklenileceğine, az da olsa verdikleri her şeyin Karadeniz'den nakline başlanması gerekir.⁵⁵

Bolşeviklerle görüşmelerin kesilmesi ile ortaya çıkan bu yeni yaklaşımın daha sonra çeşitli olaylarla hayata geçirildiğini görmekteyiz.

Görüşmelerin Kesilmesi ve Ermenistan Harekatı

Görüşmelerin durmasından sonra, Yusuf Kemal Bey'in Ankara'ya gidip talimat istemesi kararlaştırılır. Bekir Sami Bey Çiçerin'e bir mektup yazarak, Yusuf Kemal Bey'in Ankara'ya talimat almak üzere gönderilmesinin kararlaştırıldığını bildirir.⁵⁶

Ancak, görüşmelerin kesilmesi tümüyle ilişkilerin kopması demek değildir. Yusuf Kemal Bey Ankara'ya dönerken yanında bir milyon altın ruble ve bir vagon dolusu mavzer fişeği götürmektedir.⁵⁷

Yukarıda sözünü ettiğimiz, bakanlar kurulunun uygulanacak siyaset ile ilgili kararı bu dönem içinde belirlenmiştir. Bu arada, İttihatçı önderlerle birlikte Ruslarla görüşme yapan Halil Paşa da, 27 Ağustosta Rus heyeti ile beraber Ruslardan temin ettiği para yardımını Karaköse'ye kadar getirir. Ankara Hükümetinin onu Anadolu'ya sokmama kararı üzerine Nahcıvan'a geri döner. Oradan da Bakü'ye geçer.⁵⁸ Ortamın elektrikli olmasından dolayı gelen Rus elçilik heyeti de kuşku ile karşılanır. Bu heyetin Türkiye'ye Komünist propaganda yapmak için geldiği fikri yaygındır. Elçilik heyeti başkatipli Upmal, Kazım Karabekir ile görüşmesinde, Türkiye'nin hâla sultanlık arzuladığını, halk hükümetinin gereklerini yerine getirmediğini, hiç olmazsa halka komünist propaganda yapma izninin verilmesi gerektiğini anlatır.⁵⁹

⁵⁵ T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı**, Katalog no: 16687. 02/09/1920 (sadeleştirerek ve özet halinde alınmıştır.)

⁵⁶ Tengirşenk, s. 164-171

⁵⁷ Yusuf Kemal Bey'in getirdiği yardım deniz yolu ile Trabzon'a getirilmiştir. a.g.e., s. 178

⁵⁸ Bu yardım kara yolu ile Erzurum'a getirilmiştir. Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı**, (İstanbul: Menteş Matbaası. 1967), s. 16

⁵⁹ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 828

Bu ve diğer açıklama ve çalışmaları sonucunda, Upmal'ın sınırdışı edilmesi gündeme gelmiştir. Ankara'da örgüt kurduğu söylenen Upmal'ın sınırdışı edilmesi, Mustafa Kemal'in 25 Ocak 1921 tarihli telgrafı ile Karabekir'e bildirilmiştir. Bu dönem İkinci İnönü savaşının galibiyet ile neticelenmesine rastlar. Komünist propagandaya ve komünistlere karşı sert tedbirler bu dönemde uygulanmaya konmuştur.⁶⁰ Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'ye girdikten sonra 28 Ocak 1921 tarihinde öldürülmeleri de bu döneme rastlamaktadır.⁶¹

İlişkilerin çıkmaza girmesinin en önemli sebebi Ermeni meselesidir. 20 Eylül'de Tarbzon'a gelen Yusuf Kemal Bey'in Ankara'ya Moskova görüşmelerine ilişkin son durumu telgrafla bildirmesinden sonra, son zamanlarda düşünülen Ermenistan hareketine karar verilir.⁶² Bu arada Taşnak hükümeti de boş durmamaktadır. "Sevr anlaşmasına dayanarak kendi yönünde oldu bittiler yaratma çabasıdadır ve Elviye-i Selase'deki küçük İslam şuralarını ortadan kaldırmakla meşguldür."⁶³

Karabekir'e verilen 20 eylül tarihli izinden sonra Ermenistan'a karşı harekete geçilir. 29 Eylül'de Sarıkamış, stratejik birkaç merkez ve geçitler ele geçirilir. 30 Ekim'de Kars alınır. Çatışmaların yoğunlaşması ve Ermenilerin ilerleyen Türk birlikleri karşısında duramamaları sonucu mütareke istemek zorunda kalırlar. Gümrü'nün teslim edilmesi şartı ile bu istek kabul edilir. 7 Kasım'da Gümrü ve Şahtahtı teslim alınır. 8 Kasım'da mütareke şartları Ermenilere iletilir.⁶⁴ İletilen şartlara göre, Ermenistan sınırları içinden geçen demiryollarının serbest olarak kullanılmasına izin verecektir. Sevr anlaşmasını tanımadığını bildirecek ve itilafla diplomatik ilişkilerini kesecektir. Türkiye ile olan sınır anlaşmazlıklarında Rusyanın arabuluculuğunu kabul edecektir. Buna karşılık Zengizor ve Karabağ Ermenilere bırakılacaktır.⁶⁵

Ermenilerin bu teklifleri reddetmeleri üzerine 14 Kasım'da hareket kaldığı yerden devam eder. 17 Kasım'da Ermeniler mütareke şartlarını kabul ederler ve 25 Kasım'da Gümrü'de Kazım Karabekir başkanlığındaki Türk

⁶⁰ Gürün, s. 63

⁶¹ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, (Ankara: Bilgi Yayınevi. 1978), s. 153

⁶² Tengirşenk, s. 182

⁶³ Yerasimos, s. 183

⁶⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 847-859

⁶⁵ Yerasimos, s. 187

heyeti ile Ermeni heyeti arasında barış görüşmeleri başlar. 3 Aralık tarihinde Gümrü anlaşması imzalanır.⁶⁶ Ancak bu arada Ermenistan'da Sovyet düzeni kabul edilmiş ve anlaşmayı yapan Taşnak hükümeti yasallığını yitirmiştir. Ermenistan tarafında olan bu değişiklikler anlaşmayı etkilemez. Türk tarafının ele geçirdiği bölgelerde egemenliği devam etmektedir. Ayrıca Rusların ikinci anlaşma girişimlerinin bu dönemde başlaması da anlaşmaya muhalefeti ortadan kaldırır ve böylece yeni Türk Devleti hükümetinin imzaladığı ilk uluslararası anlaşma yürürlüğe girmiş olur.

İkinci Moskova Müzakereleri ve Moskova Anlaşması

İkinci Moskova görüşmelerinin başlamasında Moskova tarafından Ankara'ya elçi tayin edilen Budu Medivani'nin rolü büyüktür. Ali Fuat Cebesoy, hatıralarında Medivani'nin Türk temsilcilerine, Moskovada havanın değiştiği, müzakerelerin sadece Hariciye Komiserliğine bırakılmayacağı ve Stalin'in müdahalede bulunacağı sözünü verdiğinden bahseder.⁶⁷ Kazım Karabekir, Çiçerin'in önerisi ile beraber Medivani'nin verdiği güvenceler ile ilgili bir telgrafı Mustafa Kemal'e çeker.⁶⁸

Ankara, 7 Aralık'ta Moskova'ya gidecek heyeti belirler. Heyette Yusuf Kemal, Rıza Nur ve askeri danışman olarak Saffet Arıkan vardır. Ayrıca anlaşmanın bir konferans biçiminde, Türkiye ve Rusya'yla beraber Azerbaycan, Gürcistan, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan arasında yapılması öngörülmektedir. Moskovadan gelen cevapta ise, Anlaşmanın Azerbaycan, Ermenistan ile beraber yapılmasının kabul edildiği belirtilmektedir. Ankara, Ermenistan'ı istemezken Rusya ise Gürcistan ve Dağıstan'ın konferansa katılmasını istememektedir. Sebep aynıdır, Türk tarafı Dağıstan ve Azerbaycan ile güçlü bir cephe oluşturmak fikrinde iken Rusya da Ermenistan'ı dahil ederek bunu dengeleme arzusundadır. Türk tarafının Ermenistan'ın taraf olmasına tahammülü yoktur. Gümrü anlaşması ile kabul edilen hükümlerin tekrar tartışma konusu yapılmasını istememektedir.⁶⁹

Sonuçta, görüşmelerin sadece Türkiye ve Rusya arasında gerçekleştirilmesi kararlaştırılır. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa, Medivani'den anlaşmalar ile ilgili bir güvence alır. 14 Ocak'ta Karabekir Medivani'den, Lenin

⁶⁶ Karabekir, s. 859

⁶⁷ Cebesoy, s. 117

⁶⁸ Tengirşenk, s. 198

⁶⁹ Tengirşenk, s. 203-206

ve Stalinden gelen telgrafla istenilenlerin, bir mektupla bildirilmesini istemiştir. Medivani, bunu yazılı olarak cevaplar. Cevapta Moskova'nın Türklerle siyasi hatta askeri bir anlaşmaya hazır olduğunu belirtmektedir. Bu isteğin Rus tarafından geldiğini bildirir bir metindir.⁷⁰

Ankara'dan 14 Aralık'ta yola çıkan Yusuf Kemal heyeti, uzun bir yolculuktan sonra 18 Şubat'ta Moskova'ya varır. Yapılan ön görüşmede, Çiçerin ilk olarak heyetin neden geldiğini sorar. Heyet, Moskova'nın daveti üzerine cevabını verir. Çiçerin bunu reddeder. Bu, görüşme talebinin Türk tarafından geldiğinin üstü örtülü ifadesidir. Ancak Türk heyeti hazırlıklı gelmiştir. Karabekir'in Medivani'den aldığı mektupla Çiçerin'in talimatını gösterirler. Çiçerin durumu kabul etmek zorunda kalır.⁷¹

Böylece görüşmeler problemlilerle başlar. Bu arada Türk heyetine, Anadolu'da komünistlere şiddet kullanıldığı, Taşnaklara yardım edildiği, Gümrü'nün boşaltılmadığı ve Ermenilerin güçsüz bırakılarak, Bolşevik Ermenilerin zor durumda kaldığı gibi suçlamalarda bulunulur.⁷²

Görüşmelerin bu şekilde olumsuz bir havada başlaması üzerine, Türk heyeti Stalin ile görüşmeye karar verir. 22 Şubat gecesi Stalin, yapılan görüşmede, Türkiye'ye yardıma devam edileceğini, ancak bir ittifak anlaşması imzalanamayacağını söyler. Sebep olarak da İngilizlerle yapılan ticaret anlaşmasını gösterir.⁷³ 23 Şubat gecesi de Çiçerin'le görüşülür. Görüşme olumlu bir havada geçer ve 26 Şubat'ta Konferansın açılmasına karar verilir. 26 Şubat'ta açılan konferansta Türkiye'yi Yusuf Kemal, Doktor Rıza Nur ve Ali Fuat, Rusya'yı Çiçerin ile Celal Korkmazof temsil etmektedir.⁷⁴

Yapılan ilk resmi toplantıda Türk heyeti birtakım tekliflerde bulunur. Bunlar; İttifak anlaşmasının imzalanması, yapılacak yardımların gizli bir anlaşma ile buna ilave edilmesi, Misak-ı Millî'nin kabulü, TBMM'nin kabul etmediği Türkiye'yi ilgilendiren hiçbir anlaşmanın Sovyetlerce de kabul e-

⁷⁰ Tengirşenk, s. 215

⁷¹ Tengirşenk, s. 215, Cebesoy, s. 127-128, 137

⁷² Cebesoy, s. 137-138

⁷³ Cebesoy, s. 139

⁷⁴ Cebesoy, s. 146 Celal Korkmazof, ilk görüşmelerde bulunan Karahan'ın Türk tarafınca reddedilmesi ile atanmıştır. Karahan'ın Ermeni olması dolayısı ile murahhas kabul edilemeyeceği ve Ankara'nın onu istemediği bildirilmiştir. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 3, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 142

dilmemesi, Boğazlarda bütün milletlere ticaret serbestisi tanınması, Çarlık Rusyası ile yapılan bütün anlaşmalar, borçlar ve kapitülasyonların kaldırılması ve Rusya'daki Türk esirlerin Türkiye'ye gönderilmesi maddeleridir.⁷⁵

Bu arada Batum önemli bir sorun olarak belirmektedir. Aslında Türk tarafının Batum konusunda pek ısrarlı olduğunu söylenemez ancak diğer istekler karşısında bir pazarlık unsuru olacağı düşünülmektedir.⁷⁶ Batum sorunu büyüyerek devam etmektedir. Kızılordu, İttifak güçleri ve Karabekir ordusu Batum sınırına dayanmıştır. Her an bir çatışma beklenmektedir ve Moskova'ya tehlike haberleri gelmektedir. Yapılan ikinci toplantıda Batum, Misak-ı Millî ve Gümrü anlaşması sorunları etrafında anlaşmazlığa düşülür ve ayrı bir toplantı günü tespit etmeden dağılır. Bu arada arabuluculuk işini üstlenen Enver Paşa ile Azerbaycan Dışişleri komiseri Şahtahinski yeni tekliflerle gelir. Enver Paşa Batum karşılığında İğdir'ın Türklere verilmesini teklif eder. Şahtahinski ise Nahçıvan'ın statüsü üzerine teklifler sunar. Daha sonra 2 Mart günü Stalin ile görüşmeye gidilir. Türk heyeti Misak-ı Millî ve Arpaçay sınırının kabul edilmesi halinde Batum'un Sovyetlere bırakılmasını kabul eder. Tartışmalardan sonra Türk heyeti karakollarını Arpaçay sınırından beş kilometre geriye çekilmesini kabul eder. Kalan tek sorun Nahçıvan sorunudur. Bu arada Ankara Kızılordu'nun ilerleyişini anlaşmaların sağlığı açısından zararlı gördüğü için Moskova'ya, Kızılordu'nun Ahıska ve Ahılkelek kazalarına girmemeleri yönünde bir uyarı notası gönderir.⁷⁷

Görüşmelerin uzaması sonucu Lenin Çiçerin'e 9 Mart günü yapılacak toplantıda bir karara varılması hususunda bir not gönderir. Türk heyetinin Stalin'le yaptığı görüşmeler sonucu 16 maddelik bir anlaşma metni ortaya çıkar. Anlaşmanın tam metninde şu hususlarda karara varılmıştır:

1. Her iki ülke de birbirinin aleyhine olabilecek herhangi bir uluslararası antlaşmayı kabul etmeyecektir. Sovyet Rusya Hükümeti, TBMM Hükümeti'nin tanımadığı herhangi bir uluslararası antlaşmayı tanımamaktadır.

Antlaşmadaki Türkiye Devleti sınırları, 28 Ocak 1920 Osmanlı Mebusan Meclisi kararıyla çıkarılıp gazetelerde yayınlanan ve yabancı ülke temsilciliklerine duyurulan Misak-ı Millî sınırlarıdır.

⁷⁵ Cebesoy, s. 147

⁷⁶ Görüşmelerin ayrıntıları için bakınız, Rıza Nur, s. 765-768 , Cebesoy, s. 146-147, Tengirşenk, s. 216-218

⁷⁷ T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı**, Katalog no: 16714. 03. 03. 1921

Türkiye'nin kuzeybatı sınırı, Karadeniz kıyısındaki Sarp köyünden başlayıp, Şavşat dağı ve Kapni dağı eteğinden, Kars ve Ardahan'ın kuzeyinden geçip Arpaçay ve Aras nehirleri boyunca uzanıp Karasu ırmağının yatağına kadar giden bölge arasındadır. (Bu sınırla ilgili detaylı bilgi, her iki tarafça da imzalanan haritada mevcuttur.)

2. Türkiye Gürcistan'a aşağıdaki şartlar dahilinde Batum şehri ve limanını vermeyi kabul etmektedir:

a. Bölge halkları, kendi kararları dahilinde bölgede yaşayan diğer topluluklara kültürel ve dini haklarını vermek koşuluyla otonom olma hakkına sahiptirler.

b. Türkiye, Batum Limanından herhangi bir vergi ve yaptırım uygulamaksızın ithalat ve ihracat yapma hakkına sahiptir.

3. Her iki taraf da belirtilen sınırlar dahilinde Nahçıvan'da Azerbaycan'ın kontrolünde ve Azerbaycan'ın bu hakkı üçüncü bir devlete teslim etmemesi şartı ile otonom bir bölge kurma hakkını kabul etmektedir. Nahçıvan bölgesinin durumu, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan delegelerinden oluşan bir heyet tarafından karara bağlanacaktır.

4. Taraflar, Boğazların ticarete açılması ve Karadeniz'in kullanımını konusunda Türkiye'nin tam bağımsızlığını zedelemeyecek şekilde yeni düzenlemelerin yapılması için, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden müteşekkil bir heyet oluşturulması konusunda anlaşmışlardır.

5. Taraflar, doğu halklarının bağımsızlıkları ve Rus işçilerinin yeni düzen kurma yolundaki çabalarını destekleme noktasında, ulusların bağımsızlığı, özgürlüğü ve kendi devletini kurabilme hakkının verilmesi fikrinden hareketle birbirlerine destek sözü vermektedirler.

6. Her iki taraf da daha önce yapılan birbirlerinin aleyhindeki anlaşmaları yok sayma sözü vermişlerdir.

Sovyet Rusya Hükümeti, Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasındaki borçları ve anlaşmaları tanımadığını ilan etmiştir.

7. Sovyet Rusya Hükümeti, kapitülasyonların bir devletin bağımsızlık hakları ve gelişimi konusunda engel teşkil etmesi sebebi

ile bu rejimin ve hükümlerinin geçersiz olduğunu ilan etmiştir.

8. Her iki taraf da kontrolleri altındaki bölgelerde birbirlerinin aleyhinde olmak üzere başka bir kuruluşun veya bir organizasyonun faaliyet göstermesine ve propaganda yapmasına izin vermeyecektir.

Rusya ve Türkiye Kafkaslar konusunda aynı yaptırımları karşılıklı olarak kabul ederler.

“Türkiye coğrafyası” ifadesinden, TBMM’nin kabul ettiği ve belirlediği sınırlar dahilinde kalan bölge anlaşılacaktır.

9. İki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmek amacıyla her iki taraf da tren yolu hattı kurulması konusunda bütün güvenlik vs. tedbirleri alma ile ilgili, ayrıca telgraf ve benzeri haberleşme araçlarının oluşturulmasında ve iki ülke arasında ticaretin ve dolaşımın serbestleştirilmesi konularında acil adımlar atılmasını kararlaştırmışlardır.

10. Her iki ülke halklarından bir diğer ülkede oturan kişiler o ülkenin yürürlükteki kanunlarına muhataptırlar.

11. Her iki taraftan birbirlerinin topraklarında yaşayan kimsele-re bu iki ülke en imtiyazlı millet prensipleri ile davranacaktır. Bu madde Sovyetler Birliği topraklarındaki Ruslarla Türkiye ile müttefik Müslüman devletler için geçerli değildir.

12. 1918’den önce Rusya’ya ait olan ve sonra Türklere bırakılan topraklarda yaşayıp burdan ayrılmak isteyenlere, anlaşmaya göre, ayrılma hakkı ve mallarını götürme veya satma hakkı verilecektir. Türkiye tarafından Gürcistan’a bırakılan Batum halkı için de aynı şartlar geçerlidir.

13. Rusya üç ay içinde Kafkasya’da ve Rusya’nın Avrupa bölümünde hapisteki ve savaş suçlusu Türkleri, masraflarını karşılayarak, iade etmeyi; Rusya’nın Asya bölümündeki tutukluları ise imza tarihinden sonra altı ay içinde iade etmeyi taahhüt etmektedir.

Suçluların iadesi ile ilgili detaylar mevcut anlaşmanın imza edilmesinin hemen sonrasında özel bir anlaşma ile karara bağlanacaktır.

14. Her iki taraf da başta belirtilen kardeşlik ilişkilerinin kurulması amacı ile finansal ve diğer konulardaki anlaşmaların bir an önce hükme bağlanması için en kısa zamanda konsolosluk düze-

yinde harekete geçeceklerdir.

15. Rusya, Kafkaslar ile ilgili olan anlaşma hükümlerini Türkiye'nin de onayını alarak uygulamayı üzerine alır.

16. Mevcut anlaşma resmi onay hükmündedir. Karşılıklı onaylama Kars'ta yapılacaktır. 13. madde hariç bu anlaşma onay tarihinden itibaren uygulamaya tabi tutulacaktır.⁷⁸

10 Martta Çiçerin'le bir araya gelinerek onaylanan hususlar tekrar gözden geçirilir. 12 Mart tarihli görüşmede Kafkas Cumhuriyetlerinin egemenliği sorunu ve iki ülkenin bağımsızlık alanında karşı tarafa düşman güçler ve kuruluşların barındırılmaması ve birbirlerine haber verilmeden başka bir devletle anlaşma imzalanmaması konuları gündeme gelir, ancak karar verilmeden bir sonraki oturuma ertelenir. 14 Mart'ta yeniden toplanan heyetler, girişe "Kardeşlik anlaşması" ibaresi konması üzerinde mutabakata varırlar. 16 Mart tarihli toplantıda Çiçerin'in para yardımını içeren mektubu ve anlaşmaya eklenecek belgelerin tesbiti yapılır. Aynı gün yapılan ikinci toplantıda anlaşma imzalanır.⁷⁹ İmza töreni ayın 18'inde yapılır. Ancak imza tarihi olarak 16 Mart 1921 tarihi esas alınır. Antlaşmanın yürürlüğe girmesi için gerekli esaslar 16'ncı maddede açıklanmıştır.

Yapılan bu antlaşmanın, Rusyanın diğer doğu halkları ile özellikle İran ile yaptığı dostluk ve işbirliği antlaşmasından farklı özellikler taşıdığı göze çarpmaktadır. Benzer taraflarının bulunmasına rağmen, daha az propagandist bir dille yazılmış bir antlaşmadır. Tarafların birbirlerine karşı tutumu ise dikkatlidir. Sekizinci maddede sözü edilen, tarafların birbirlerinin ülkesinde faaliyet ve propaganda yapmaması ve ardından "Türkiye coğrafyası"nın tanımlanması, Türklerin Sovyetlerde etki alanları oluşturması ihtimali karşısında, Türk Devleti sınırları dışında bir Türk topluluğu tanımlanmasına girmenin önüne engel teşkil etmektedir. Bütün bu çabalar tarafların birbirlerinden korktukları konuları ortaya koymaktadır. Türk devleti, bir Bolşevik propagandasından çekinmekte, Sovyet Rusya ise, Türklerin Sovyet idaresi altındaki Türk-Müslüman toplumunu etkilemesi endişesini taşımaktadır.

Moskova'da bir barış anlaşmasının imzalanması sorunların bitmesi an-

---

⁷⁸ J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record. 1914-1956 c.2* (New York: 1971). s. 95-97

⁷⁹ Tengirşenk, s. 228

lamına gelmemektedir. Batum konusunda Moskova'dan haber alamayan Ankara, Karabekir'e Batum'un işgali emrini verir. 11 Mart günü, 7'nci alayın bir taburu tarafından Batum işgal edilir.⁸⁰ Türk birliklerinin Batum'a girmesi ile şehirde, Türk, Kızılordu ve Menşevik askerleri karşı karşıya gelir. Ankara'nın emri doğrultusunda TBMM'nin Batum temsilcisi Kazım Bey (Dirik) Batum Mutasarrıfı olduğunu ilan eder ve Menşeviklere ait binalara asker sevketmeye başlar. Bu hareket menşevikleri Bolşeviklerin safına yöneltilir. Bu birleşme sonucu güçlenen Bolşevikler, vilayet konağına baskın yaparlar. Baskında 4 subay, 26 er ölmüş, 26 er yaralanmış ve 46 er de kaybolmuştur. Bunun üzerine Karabekir Batum'un boşaltılması emrini verir.⁸¹ Batum macerası böylece kanlı bir şekilde bitmiş olur.

Emperyalist Batı karşısında birkaç cepheye birden savaşılan Türkiye için, doğu sınırının garanti altına alınmasından başka, aynı düşmana karşı savaşılan ve tabii bir müttefik olan Rusya ile anlaşma yapmak önemlidir. Yapılan yardımlar da düşünülürse anlaşma yapma gereği ve önemi daha da belirginlik kazanacaktır. Rusya için ise, en karışık bölgelerden biri olan Kafkas cephesinde ittifak güçlerine karşı bir kalkan vazifesi yapacak bir Türkiye ayakta tutulmalıdır. Ayrıca Doğuya yönelmiş Bolşevik hareketinin İslam toplumları tarafından sözü dinlenen bir Türkiye'nin engellemeleri ile karşılaşmasının önlenmesi, hatta desteğinin alınması sağlanmalıdır. Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesinde görüldüğü gibi Türkiye'nin bu konudaki etkisi büyüktür. Ayrıca Türkiye, İtilaf cephesine karşı bir pazarlık unsuru olarak tutulabilecektir. Bütün bu veriler ışığında Rusya'nın yardımları ve anlaşma çabaları anlam kazanmaktadır.

Tarafların Birbirleri Hakkındaki Düşünceleri

Millî mücadele sırasında böylesine sırt sırta yaslanmış iki devletin birbirleri ile daha sıcak ilişkiler içinde olmaları beklenirdi. Ancak, bütün yardımlaşmalara ve iyiniyet gösterilerine rağmen iki ülke de birbirlerine kuşku ile ve temkinli olarak yaklaşmıştır. Rusya Türkiye'nin, kendilerini her an satabilecek bir yönetim kadrosuna sahip olduğuna inanmaktaydı. Türkiye ise Rusya'nın ideolojik propogandaları ile Türk devletini ortadan kaldırıp bağımlı bir komünist uydu oluşturacağı endişesi içindedir. Bu kanaate iki ülke liderlerinin ve üst düzey yöneticilerinin gerek tavırları gerekse yüksek sesle

⁸⁰ Karabekir, s. 884

⁸¹ Karabekir, s. 888

serdettikleri sözlerden varılmaktadır. Mustafa Kemal daha ilişkilerin ilk başlarında tavrını açıkça ortaya koymakta idi:

“... Biz, Avrupalıların Bolşevizmden korktuklarını ve bizim Bolşeviklerle tevhide eftar ve hareket edeceğimizden daima kuş-kulanmakta olduklarını nazarı dikkate alıyoruz... Filhakika bu hududu millimiz dahilinde arzettiğim şeraitle muhafazai mevcudiyet edebildiğimiz takdirde başka birşey istemek bendenizce doğru değildir. Yalnız her ihtimale karşı muhafazayı hayat ve mevcudiyet için hariçten kuvvet, bir menbaı kuvvet aramamız lazım gelirse, yine daima kendi noktai nazarlarımız baki kalmak şartile her menbadan istifade etmeği de caiz gördük. İşte sırf bu nokta daima Bolşeviklerin ahvalini hareketını ve kendilerinden icabında ne derece muavenet görebileceğimizi anlamaya teşebbüs ettim. Bu teşebbüsat neticesinde şüphesiz bazı temaslar hasil olmuştur. Fakat bu temaslarımız şimdiye kadar... hiçbir kat’i mevad üzerine müstenit birşey yapılmamıştır. Fakat böyle birşey yapmak imkanı mevcuttur.”⁸²

Mustafa Kemal’in aşağıdaki görüşleri de daha sonraki genel yaklaşımı özetleyici niteliktedir;

“Aslında Bolşevikler beklenen yardımı yapmaktan acizdirler. Batılılarla bir antlaşma yapana kadar doğu İslam halklarını oyalamakla meşguldürler. İngiltere’ye karşı nüfuz ve kudretini hissettirmek için Türkiye’nin çabalarına yardımcı imiş görüntüsü vermektedir. Kendisinden istenen şeylerin bir kısmını vermeye muktedir olmadığından geçiştirmekte, verebileceklerini de geciktirmektedir. İslam milletlerinin Türkiye ile irtibata geçmesini engellemek için Türkiye’yi elde tutmak istemektedirler. Türkiye’nin Batı ile bağımsız olarak bir ilişki içine girmesine engel olmak için de Türkiye içinde Bolşevikliği yayma amacını gütmektedirler.

Bolşevikler bilmektedirler ki, Türkler, Azeriler ve Kuzey Kafkasyalılar birleşirlerse büyük bir güç oluştururlar, Rusyayı tehdit edebilirler ve bu halleri ile Batı dünyası ile menfaatleri gereği anla-

⁸² TBMM Gizli Celse Zabıtları. Cilt.1 İçtima.1. 24. 04.1336(1920). (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1985). s. 4-5

şıp mücadeleden çekilebilirler. Türkiye'nin en çok menfaati Batıdadır.

Bunların bilincinde olan Bolşevikler, Türkiye'nin kendi ellerinde olduğu propagandasını yapmışlar ve bunu İngilizlerle pazarlık aracı olarak kullanmışlardır. Azerbaycan'ı kolayca işgal etmişlerdir. Bu arada Ermeni meselesini Ermeniler lehine halledeceklerini gerek Ermenilere gerekse Batı alemine açıklamışlardır. Bu süre içinde Polonya taarruzu başarıyla sonuçlanır, Vrangeli bastırılır ve iç sorunlar halledilirse, hiçbir taahhüt ile kendilerini bağlamadıkları Türkiye'yi, Batı ile pazarlık konusu yapmayı düşünmektedirler.

Bolşevik düşmanları, Vrangeli ordularına yardım ederler ise, Kuzey Kafkasya'nın bunlar tarafından ele geçirilmesi zor olmayacaktır. Moskova'nın önemli kaynağı olan Bakü petroleri ile ilişkileri kesilir ise, Bolşeviklerin Asya ile buluşması engellenecektir. Zaten Kafkas halkları bir sene önce olduğu gibi Bolşevikliğe sıcak bakmadıklarından aleyhte gelecek tahriklere kolayca uyabileceklerdir.

Bu olan bitenlerden Türk devletinin Bolşeviklere karşı yapacakları açıklık kazanmaktadır. Sınırlarımızdan girecek olan Komünist tahriklerine karşı dikkatli olmak ve bu aleti ılımlı olarak hükümetin elinde bulunacak bir yapı ile muhafaza etmek ve Bolşevikliğin ordu içine girmesine mani olmaktır. Bolşeviklere ise Bütün Türk ve İslam milletlerinin bizden Bolşevikliğin leh veya aleyhinde olup olmadığını öğrenmek istemektedirler. Dolayısıyla bu milletleri etkileme gücüne sahip olduğumuz hissettirilmelidir.

Bunlardan başka olarak, Azerbaycan ile irtibatın sağlanması amacıyla Ermeniler aleyhine bir emrivaki oluşturmak için Moskova'nın onayına bağlı kalmadan ilk imkandan yararlanmak gerekir. Son olarak da Ruslardan büyük şeyler isteyip bekleyeceğimize, bir kuruştan ve bir fişekten başlayarak Karadenizden nakletmek gerekir. Savaş araçlarını vermeye güçleri yetmese bile verecek altınları olduğundan şüphe yoktur.⁸³

İsmet Paşa'nın yapılacak yardımlarla ilgili telaşlı kuşkusu, Rusya'ya kar-

---

⁸³ T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı**, Katalog no: 16687. 02/09/1920 (sadeleştirerek ve özet halinde alınmıştır.)

şı olan güvensizliğin bir yansımasıdır; “Halil Paşa’nın 3 Haziran tarihli mektubu milyon liradan söz ediyor ve birkaç güne kadar sınırimıza heyetlerin ve paranın geleceğini bildiriyordu. Onların yazdıkları ile şimdiki durum ne derece? Bu adamlar bizi hepten aldatmışlar mıdır? Bunu açıklamak zordadırlar...”⁸⁴

Bu konuda Ankara’nın yaklaşımını en güzel anlatan bir yıl boyunca Ruslarla anlaşma için Moskovada bulunmuş İbrahim Tali Bey’in söyledikleridir.

“Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin ağzına bakılırsa kötü bir Rus düşmanlığı hüküm sürüyor. Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu sizinle aynı düşüncede buldum. Milyonlara ulaşan ve bugün kabilelerle yollarda görülen ve bize İkinci İnönü zaferini sağlayan malzemeyi bağış ve hediye eden Bolşevikler açıkça yağmacı, eşkıya diye aşağılanıyorlar. Mecliste ağzının istikametini göstermekten aciz bir herif, oturum anında kalkıyor ve ağız dolusu küfürler savuruyor... Hiçbir zaman memleketi Bolşevik görmek istemem ama biraz edep ve siyasi terbiye gerek, batının ezeli düşman olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Doğuyu da sürekli düşman yapmak için elden geleni yapıyoruz...”⁸⁵

Türk tarafının bu tavırları karşısında Rus cephesinde de durum farksızdır. Stalin, Bakü’de yaptığı bir konuşmasında, Anadolu hükümetinden “Burjuva-devrimci bir çekirdek” olarak söz eder.⁸⁶ 17 Aralık 1920 tarihinde Rusya Komünist Partisinde yapılan bir toplantıda Lenin; “Türkiye’de yönetim bizi İtilaf’a satmaya hazır, kadetlerin, oktobristlerin, milliyetçilerin elindedir. Ancak bizi satmaları çok güçtür, çünkü Türk halkı İtilaf’ın yaptığı zulme karşı ayaklanmış. Biz bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine, feodalleri başlarından atmış olan Müslüman köylülerin haklı kurtuluşunu gerçekleştirmek için yardımımızı sürdürdükçe, Sovyet Rusya’ya karşı yakınlığı artmaktadır.”⁸⁷

Bakü Kurultayında alınan kararlar ve kurultayın liderlerinin görüşleri de

⁸⁴ Karabekir, s. 789

⁸⁵ Karabekir, s. 984

⁸⁶ Yerasimos, s. 195

⁸⁷ Yerasimos, s. 205

Türk Devleti için çok iç açıcı değildir. Bakü'de Kongre başkanlığına seçilen Zinoviev yaptığı konuşmasında Türkiye ile ilgili şunları söylemektedir:

“Biz, bizimle aynı düşüncede olmayan kitlelere de sabırla yardım ediyoruz. Bunlar fikren dahi bize muhaliftirler. Mesela Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye yardımcı olduğunu biliyorsunuz. Biz, başında Mustafa Kemal bulunan hareketin Komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara'daki halk hükümetinin birinci oturumunun stenograf zaptı gözümün önündedir. Mustafa Kemal, halifenin şahsını düşmandan kurtarmak istiyor... Bu Komünist prensibi midir? Hayır asla... Mustafa Kemal'in Türkiye'de yürüttüğü siyaset, Komünist enternasyonelin siyaseti değildir. Fakat İngiliz hükümetinin aleyhine yürüten her inkılap mücadelesine yardım etmeye hazırız. Bu saatte Türkiye'de terazinin gözü kim zengin ise onun tarafına eğilmektedir. Lakin bunun başka türlü olacağı zaman da gelecektir.⁸⁸

Sovyet temsilcilerinin yakınmaları, Türkiye'nin her an yüzünü başka tarafa çevirebilecek bir halde olduğu üzerinedir. Ancak Türk tarafı da onlara Bolşevik olma hususunda çok fazla ümit vermemiştir. Dönemdeki gelişmeler, karşılıklı bağımlılık ve pragmatik çıkar ilişkileri çerçevesinde değerlendirilirse anlamak daha da kolay olacaktır. Zaman zaman hissi davranışların ağır bastığı ilişkiler, esas itibariyle birbirine muhtaç iki ülkenin çıkar ilişkileri olarak tanımlanabilir. İlişkiler gerginleşmeye de varan ayrılıklarla dolu olsa bile emperyalist güçlere karşı birlikte mücadele etme fikri iki ülkeyi bir araya getirmiştir. Bir ülkedeki huzur veya huzursuzluğun diğer ülkeyi de etkileyeceği görüşünden hareketle karşılıklı menfaatlere dayalı uzun süreli bir dostluk ilişkisinin her iki ülke tarafından da istenilmesinden dolayı bu anlaşmanın imzalanmasına gerek duyulmuştur.

⁸⁸ Gürün, s. 59

ÖZET

Millî Mücadele ile aynı döneme rastlayan Bolşevik ihtilali sürecinde iki ezeli düşman toplum, işbirliği ve anlaşma zemininde buluşmuştur. Osmanlı döneminde başlayan ilişkiler Millî Mücadele döneminde de karşılıklı yardımlaşma ve emperyalistlere karşı işbirliğini esas almaktaydı. Bu konudaki Mustafa Kemal Atatürk tavrı açıktır. Bolşeviklerle yardımlaşılabilceğini ancak Bolşevik propagandası ve Bolşeviklerin Ermeniler ile ilgili politikalarının dikkatle izlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu süreç içinde iki devlet birbirlerine kuşku ile ve temkinli olarak yaklaşmıştır. Bu şartlar altında Millî Mücadele TBMM'sinin en önemli antlaşmalarından biri imzalanmış ve bu antlaşmanın sonunda Anadolu hareketine silah, mühimmat, erzak yardımı yapılmıştır. Ancak bu antlaşmanın hepsinden önemli tarafı Anadolu hareketinin güçlü bir dünya devleti ile masaya oturması ile varlığını ve gücünü pekiştirmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bolşevikler, Millî Mücadele, Ermeni sorunu, Sovyet yardımları, Moskova Antlaşması

ABSTRACT

During the Bolshevic Revolution, which is the time of National Struggle, the two old antagonist society come together on cooperation and agreement. The relationships beginning in the Ottoman period based on working together and cooperation contrary to imperialists at the time of National Struggle. Mustafa Kemal Atatürk's manner is clear in this subject. He thinks that it is possible cooperation with Bolshevics but it is necessary to observe that the Bolshevic's propagandas and Bolshevic Political line on the contrary of Armenians. During this period, the two states get suspicious about the other state and act with deliberation. On this conditions The Grand National Assembly of Turkey of National Struggle makes an agreement of the most important agreements and at the end of this agreement were helped military supplies and storable food to Anatolian action. But the most important point of this agreement is that the Anatolian Action makes this agreement with a Powerful World State and get strong their existence and power.

Key Words: Bolshevics, National Struggle, Armenian Problem, Soviet aids, Moscow Treaty